

Саламат
МУҚАШЕВ

Өткенді оймен шолғанда

Саламат МҰҚАШЕВ

ӨТКЕНДІ ОЙМЕН ШОЛҒАНДА

ЕСТЕЛІК-ЭССЕЛЕР

Эту кнегу и портрет
автора этой кнеги
приношу в дар Шолван-
скому краеведческому
музею.

С. М. М. М.
20 декабря 1996г.

«Өлке» баспасы
Алматы
1996

Саламат МҰҚАШЕВ

«ӨТКЕНДІ ОЙМЕН ШОЛҒАНДА»

естелік-эсселер. — Алматы, «Өлке» баспасы, 1996 — 144 б.

Республикамызға белгілі мемлекет және қоғам қайраткері, үз жылдар бойы Атырау және Маңғыстау облыстарын басқарған, Қаз ССР Жоғарғы Кеңесі Президиумының Төрағасы болған ардагер ағам Саламат Мұқашевтың бұл кітабын — қазыналы өлкенің шежіресі деу де болады. Автор аталған өңір экономикасы мен мәдениетінің өркенд тарихын жүйе-жүйемен өзі куә болған оқиғалар негізінде әсер әңгімелей отырып, әрбір мәселенің тарихи тамырына шолу жасайд сол шаруаға қатысты адамдар еңбегіне әділ баға береді, бүгінгі жасал жатқан жұмыстарға өз көзқарасын білдіреді, күрделі түйіндерді шешуд оңтайлы жолын мегзейді.

Кітап қалың оқырман қауымға арналған.

ISBN 5-7667-1288-X

© «Өлке»

АВТОРДАН

Адамның өмірі қамшының сабындай қысқа ғой, көзді ашып жұмғанша өте шығады. Тек соның мағыналы, мәнді болғанына көзіңіз жетсе дәтке қуат етесіз.

Алғашқы еңбекке араласа бастағанымға жарты ғасырдан асқан екен. Содан бері талай тарихи оқиғалардың куәсі болдық.

Еліміз патшалық Ресейдің боданы болған ауыр дәуірдің қалдырған ізін көрдік, зар заманның зәрін татқан бабалар мен ағаларды кездестірдік.

Социалистік қоғамның соқпақты соқтықпалы тар жолының барлық ойлы-қырлы сатыларынан өттік.

Өткен өмірді оймен шолғанда оның қызығы мен шыжығын бірге көріп, ащысы мен тұщысын бірге татқан замандастарың еске түседі. Осыған орай ерен еңбектеріне өзім куә болған ғажайып адамдар, ерекше тұлғалар туралы деректі әңгімелер жазуды мақсат етіп жүрмін.

Бұған дейін Атырау мен Маңыстау өңірінің кейбір ардақты ардагерлерінің өнегелі өмірін әңгімелейтін шағын жинақ шығарғанмын. Мына кітап соның заңды жалғасы.

Е.Мұзаев

ТҮТАС ТҮЛҒА

Рахмет Өтесінұлы — республика Жазушылар одағының мүшесі, «Қазақстанның еңбегі сіңген мұнайшысы», «ССРО-ның құрметті мұнайшысы» деген атақтардың иегері, белгілі қоғам қайраткері.

Рахметтің үлгілі өмірі, жемісті еңбегі, ерен ерлігі жөнінен, адамгершілік қасиеттері туралы көптеген газеттерде, журналдарда, кітаптарда жазылған, ел ауызында аңыздар да аз емес. Олардың көпшілігі негізінен Раханның Қазақстан мұнайының алыбы Өзеннің алғашқы директоры болған кездегі табысты еңбегін және апатқа ұшырап аяғынан айрылғаннан кейінгі қаһармандығын көрсетеді. Соларды оқып, көріп, естіп өткенді оймен шолғанда Рахметтің қайрат-жігері, терең ойлылығы, шешендігі тағдырдың ауыр таукіметіне душар болғасын ғана пайда болды ма, әлде оның әуелден қанына біткен асыл қасиеттер енді жарыққа шығып жатыр ма деген сұрақ туды. Бұл сұраққа кім жауап бере алады? Әрине, оның өзімен қатар өскен, бірге оқыған, жұмыстас болған жолдас-жорасы, дос-жараны ғана әділ де дәл баға беруі тиіс.

Менің Рахметпен ілкі кездескеніме елу жылдай болған екен. Содан бері қарым- қатынасымыз үзілген емес, бір аймақта тіршілік етіп, бір салада істес боп жұбымызды жазбай жүрміз. Қуаныш-шаттыққа да, қасірет-қайғыға да ортақтасқан, тілектес, сырлас жандармыз.

1949 жылы шілде айының аптап ыстық күні еді, көйлегінің жендерін түріп алған, қалың шашын кейін қайырған қараторы жігіт асығыс кісідей тез кіріп келді де: «Саламатсыз ба, Рахмет» — деп қолын ұсынды. Мен таңырқағандай пішін көрсетіп стол жанына шықтым да үнсіз қолын қыстым. «О-ой, кешіріңіз, сіздің атыңыз Саламат екен ғой, ал Рахмет деген менің атым, сіз алғыс айтты деп ойлап қалған сияқтысыз» — дегенде екеумізде біраз рахаттана күлгенбіз.

— Біздің елде амандасудың түрі бұрынғыша: Сәлем бердік

— амансыз ба, салаумағалейкөм — әликімсәлем — деп ақталдым да, өзін толығырақ таныстыруын сұрадым.

«Жолдас комсорг, мен Москвадағы мұнай институтының студентімін, каникулға шыққанбыз. Әке-шешем осында Доссорда тұрады. Бос мезгілім болғандықтан ұжымның қоғамдық өміріне араласқым келеді, жастар арасында атқаратын істерін болса мені пайдалан» — деді. Мен ризашылығымды білдіріп, алғысымды айттым, көрмеген астананың жайын, студенттердің жағдайын сұрап әңгімеге тарттым. Ол, Мәскеудің театрлары мен стадиондарына сиректеу баратынын, стипендияның аздығын, әйтседе көңілсіз емес екенін, елдің балалары жылдан-жылға көбейіп келе жатқанын, олармен барды бөліп жеп, тірлік ететінін ұзақ әңгімеледі. Жұмыс мезгілінің аяқталғанын байқамай да қалыппыз. Мен жастар жатақханасында тұратынымды айтып, асханаға кешкі тағамға шақырып ем, ол үйге баралық деп қолқа салды.

Рахметтің үйі үшінші ауылда екен, аласа жертөлеге еңкейіңкіреп кірдік. Төрде отырған өзіміздің кәсіпшіліктегі жастарға үлгі ретінде дәріптеп, озат тәжірибесін таратып жүрген, Доссорды алғашқы игергендердің бірі ардагер жұмысшы Өтесін Жайлыбаев ақсақалды көргенде кібірткітенкіреп қалдым. Менің қысылғанымды байқаған Өтекен: «Төрлет, жоғары шық, комсомол бала, ұялма, өз үйіңдей көр» — деп ығысып орын берді. Үйдің іші жұпыны болғанмен ұқыпты жиналған, таза екен. Отыра бергенде Өтекең Рахметтен Кенжеғалиға бардың ба деп сұрады. Мен тағы да елең ете қалдым, айтып отырғаны партия ұйымының хатшысы, менің тікелей бағынатын бастығым Ізтелеуов. «Парткомге кірдім, Кенжекең сізге сәлем айтты» — дегенде риза болғанын сездіріп, маған бұрылып: «Кенжеғали райком болып тұрғанда мұнайшылардың бір топ балаларын Мәскеуге апарып институтқа түсірген. Әйтпесе ұзақ жолға шықпаған, Атыраудан басқа жерді көрмеген, орысшаға шорқақ жастарды кім оқуға алушы еді» — деп кеудесін көтере күлді де әңгімесін жалғастырды. «Шырағым, сенің кеңсеңнің жоғарғы қабатында отырғандардың көбі білімді, елге еңбегі сіңген атакты адамдар. Директор Аухатов Хансұлтан — Мәскеуде оқыған, мұнайлы Ембіде оның қолы тимеген іс болмас, жұмыстан басқаға алаңы жоқ, қол астындағыларынан қатаң тәртіпті талап етеді. Ал оның орынбасары Елеубаев Биялай өзінен аумаған ол да бір «күлмес хан», аз да жай сөйлейді, бірақ уәдесін орындайды, айтқанын істетеді. Онысы дұрыс, бастық

болғасын басқару керек. Ана отырған Жиенбаев Мұса, Төлегенов Ерғали, Қосмағамбетов Бақтыгерей, Байтанатов Рафиқ қазір есеп-қисап жұмыстарында жүргенмен, кезінде осы кәсіпшіліктің өркендеуіне үлкен үлес қосқан кісілер, олардан көп нәрсе үйренуге болады. Ал, мені сүйрей бермендер, егер шалдың жұмыс тәжірибесін үйренгісі келетін жастар болса маған өндіріске өздері келсін, құрал-саймандарды өз қолдарымен ұстап пайдалана білсін. Мен сөйлеуге орашолақпын, жаза білмеймін, оқымаған адаммын» — дегенде Дәмелі шешеміз: «Жарайды, балдардың мазасын кетірмесенші. Қарағым, атаңның айтқанын ала берсең қиыншылықтан шықпайсың. Өткен қатты қыста пеш қыздыратын бір уыс жаңқа, жарты шелек мұнай әкелмей, үйдің салқындығынан бәріміз ауырып қала жаздадық» — деп дастархан жая бастады. Сонда, Өтекең: « Сен өзің надансың-әй, үкіметтің дүниясын үйге тасуға бола ма екен» — деп кеңкілдеп күлгені әлі көз алдымда.

Рақыметпен бірге өткізген сол бір ай жастық шақтың қысқа болса да қызғылықты үзігіндей есте сақталды. Рахмет жас жұмысшылармен кездесіп мұнайдың табиғатта қалай пайда болғаны туралы, мемлекетіміздің күнделікті жағдайы жөнінен дәріс оқыды, орта білімді мұнайшылармен жеке кездесіп, оларды институтқа оқуға шақырды. Сонда мектепті бітірісімен Рахметке еріп кеткен Оржанов Табын, Тәжиев Хасан институтты табысты бітіріп туған еліне келгесін жауапты жұмыстар атқарып, Республика мұнай өндірісінің өркендеуіне үлкен үлес қосты.

Осыдан кейін менің Харьков қаласына оқуға кетуіммен байланысты хат арқылы хабарласып тұрдық.

Бір хатында: «Атыраудан мол мұнай көзі ашылатынына сенемін, ол тек уақыттың ісі. Сол сәтті жақындату — мұнай мамандарының міндеті. Сондай жауапты да құрметті іске араласу — менің де арманым» — дегенді. Жақында осыны есіне салғанымда: « Ол бір «Жердің тұтқасы қолға тисе аударып тастар едім» дейтін жастық албырттық қой» — деп күлген.

Рахметпен екінші рет 1951 жылы Мақатта кездестім. Күздің желкемді салқындау күні еді, көше батпақ, жол жоқ. Алдымда біреу аттан түсіп, жүгенін еріне іліп жіберді де, мені күткендей ыңғай беріп тұрды, Рахмет екен. Ол кезде басшыларға көліктік ат берілетін. Себебі, автомашина жоқ, ал мұнай учаскелерінде жаяу жүру, әсіресе жауын-шашынды күндерде өте қиын. Рахмет негізгі

мұнай өндіретін цехта бастық болатын. Сол күні атқа мінгесіп «алты пәтер» деп аталатын шағын ауылдағы біздің үйге бардық. Дастархан жанында менің әкем Мақаттың соғысқа дейінгі және отты жылдардағы, әсіресе қазіргі жағдайын біраз баяндап берді. «Көңілеке (Көңілхош), бір сөзбен айтқанда мұнайшылардың тұрмысы мәз емес, әлі өзгермеген, халық үміттің селбеуімен ғана шыдап келе жатыр десеңші. Біздің өңірдің негізгі байлығы мұнай ғой, ал Атырау жерінің асты толған «қара алтын». Оған кешікпей жетеміз, әлде де шыдауымыз керек» — деп қорытындылады, Рахмет. «Біз не көрмедік, шыдаймыз ғой, аштықты да өткіздік, босқындыққа да ұшырадық, тек тыныштық болсын, өздерің аман болындар. Шырағым, тілім тасқа, жұмысшылардың сен жөнінен пікірі тәуір, қара халық қарапайымдылыққа бас иетін әдеті емес пе, жас басшының сәлемі дұрыс екен деп жатыр, бұл — басына бақ құсының қонайын дегені, осы бағытыңнан қайтпа, құдай қолдасын» — деп тілек айтып, батасын берді.

Шынында да жаңа бастық жастығына қарамастан аз мерзімнің ішінде көптің алғысын алып, зор беделге ие болыпты. Оның парасаттылығы, кішіпейілділігі, жұмысқа қабілеттілігі жұртқа ұмытылмастай ұнапты. Әсіресе оның жайдары мінезін, кеңпейілділігін, қайырымдылығын ардагерлер де, соғыс жылдары менімен істес болған жастар да риза көңілмен әңгімелегендерін естіп мен де қуандым.

Рахметтің мінезге байлығы, осы күнге шейін сол қалпында сақталғаны қайран қалдырады. Оның ақылдылығы мінезімен байланысты болар-ау деп те ойлаймын. Ондай адамдар замандастарына қаншалықты тиімді әсерін тигізетінін және өзі де мінезділігінің қандай пайдасын көретінін байқамайтын да шығар. Жай мінезді кісімен жұрттың бәрі ашық ақылдасып, сеніммен сырласа алады. Оның кемшілігін, қателігін тікелей көзіне қаймықпай айтады. Үйткені оның ықыласымен қабылдайтынына күмәнсіз сенеді. Сондықтан басқалардың сын-ескертпелерін тындап өзінің ой-пікірін байытады, зиянды әдеттерінен құтылады.

Мінезсіз кісінің айналасындағыларға тигізетін зияны ұшан-теңіз. Ол үнемі ұрынарға қара таба алмай, екі иығын жұлып жейтіндей жұлқынып пәле іздейді. Сәл нәрсені сылтау қылып шатақ шығаруға әзір тұрады. Ондай кісі пайдалы ақыл айтсаң да бетіңе шапшиды. Оның ойланбай айтқанынан, ерсі кимылынан,

жөнсіз қылығынан талайлар жүрегін ауыртып, жүйкесін құртып жатады, ал оған бәрі бір.

Мақат мұнай кенішінің ірге тасын қалаушылардың бірі Төлекбаев Базарғали жас айырмашылығына қарамастан Рахметпен жиі кездесіп жарасымды әңгімесін айтып, пікірлесіп, сырын ашып, тәжірибесін үйретіп тұруды әдетке айналдырыпты. Оны піріндей сыйлап, туған баласындай үнемі амандық-саулығын тілеп отыратын. Сондықтан ба, әйтеуір, Алматыда ауруханада жатқан Рахметке арнайы барып, ауыр жағдайын көріп келгесін кешікпей дүние салыпты. Бір кездескенде естігенімді Рахметке айтып ем, ол: «Шынында да Мақатта еңбектес болған кейбір қариялардың ажалына мен кінәлі емес пе екенмін деп қысыламын. Ембінің атақты ардагер мұнайшылары Аманбердиев Ермаш, Шәудіров Құспан, Жоламанов Әмір, бәрі де Базарғали сияқты алыстағы астанаға барып, менің көңілімді сұрап кеткеннен кейін көп ұзамай қайтыс болыпты. Тіршілікте адам баласының шаруасы бітіп болған ба, науқастың көңілін сұрауды кейінге қалдыра-қалдыра, соңғы сәт таянғанда бәрін жинап қойып жолға шығады екен де, жүздесіп, бақұлдасып келгеннен кейін үлкен бір борыштан құтылғандай боп мәңгілік сапарына жеңілденіп аттанады екен. Қайран бұрынғының адамдары-ай!» — деп Рахмет қимастықпен қынжыла еске алғанды. Рахметтің бұл болжамында негіз бар-ау деп ойлаймын. Оның халықпен тіл тапқыштығы, үлкенді сыйлап, кішіні қадір тұтып жүретін әдеті кейінгі кездегі жұмыс істеген ұжымдарда да айтылатын.

Рахаң қайда жүрсе де, қандай міндет атқармасын ылғи жаңалық табуға, тосын ой шығаруға құмарланатын да жүретін. Комсомол атты мұнай кәсіпшілігінің діңкесін құртып, зығырын қайнатып жүрген мұнай сорғыштың құмығып қалуынан құтқаратын әдіс енгізіп өнімді өсіріп, жоспар орындап, еңбекақыны көбейтіп жұмысшылардың алғысына ие болды. Кезінде осы ұжымның кәсіподақ комитетін басқарған ардагер-мұнайшы Құрманов Бисен Рахметтің бас инженер боп келген бойда көкейтесті мәселені дәл тапқанын, оны тез шешетін шараларды батылдықпен өндіріске ендіргенін талай қайталап айтқанын естігенмін. Қошқар мұнай кәсіпшілігіне директор болып тағайындалғасын іле-шала өндіріске автомат енгізуге кірісті. Талабы табысқа жеткізіп облыста алғашқы автоматтанған өнеркәсіп мекемесі пайда болды. Жылой ауданында парткомның

бірінші хатшысы болып істеген қысқа мерзімнің ішінде өнеркәсіппен ауылшаруашылығының қарым-қатынасын нығайту, колхоздарға техникалық жәрдем беру, қала мен ауыл мәдениетін ұштастырып дамыту мақсатына арналған жаңа шаралар халыққа қатты ұнаған. Ауданның «Құрметті азаматы» деген атақ берілуі соның кепілі. Рахмет «Мен көрген Жылой» деген өлеңінде өзі еселі еңбек еткен ауданның абзал азаматтарына, солар арқылы барлық халқына алғысын айтып, былай тебіренеді:

*Мен сені бір көргеннен гашық болдым.
Айырылсам оралуга асық болдым.
Түскенде үлкен өмір сапарына,
Сен болдың бастамасы қашық жолдың.*

Раханның «Кең Жылой» деген кітабын аудан жұртшылығы қуана қабылдады. Үйткені бұл шығарманың арқауы мұнай мен малы қатар өркендеген Жылой өңірінің өз адамдарының өмірінен алынған. Белгілі журналист Қ.Қалдыоразов: «Иә, сөйтіп аты аңызға айналған қасиетті Кең Жылой жайында, оның азаматтары халқында ілкі көркем шығарма дүниеге келді» — деп мақтаныш сезіммен жазғаны барлық жылойлықтардың көңіліндегісі деуге болады. Ембі аудандық газеттің редакторы Дәулетов Болат газеттің атын «Кең Жылой» деп өзгертті. Көп кешікпей ауданның өзі Жылой атанды.

Рахмет Өтесін ұлының ұйымдастырушылық қабілеті, елді еселі еңбекке жұмылдыра білетіндігі, жұмысшылардың талғамы мен талабын дер кезінде қанағаттандыра білетіндігі, тағы басқа ондық қасиеттері өмір жолының таулы-тасты, ойлы-қырлы, бұлтарысты тұстарында анығырақ байқалды. Атырау облыстық партия комитеті 1961 жылы Раханды өнеркәсіп бөліміне бастық етіп тағайындайды. Ол лауазымын пайдаланып Маңғыстаудың болашағына облыс басшыларын сендіреді де, назарын түгел түбекке аударады.

Батыс Қазақстан өлкесі құрылған соң Раханды өлкелік партия комитетінің өнеркәсіп бөліміне басшы етіп беркітеді. Бұл жерде де Маңғыстаудың қазба байлықтарын тезірек ашуға, игеруге, өлкенің мүмкіншіліктерін молырақ жұмсауды талап етеді. Бірақ өлкенің бірінші басшысы көңілін басқа салаларға басымырақ бөліп бағытын өзгерте қоймайды. Енді өндіріске тікелей араласу үшін мамандығы бойынша мұнай кеніштеріне жіберуді өтінеді. Ақырында арызын қайтарып алмағасын Өлкелік Комитет кетуден

өзі бас тартсын дегендей Маңғыстау мұнайгаз экспедициясының партком хатшылығын ұсынады. Рахмет сол бойда келісімін беріп түбекке кетеді. Сүйтіп аңсаған арманына жетеді. Яғни, ол Маңғыстау мұнай кенішін игеруге ғана емес, оны іздеп табуға да үлес қосқан қайраткерлердің бірі. Өзен кенішінің өзінде бір миллиард тонна «Қара алтынның» жатқаны анықталды. Кеше ғана республика бойынша мұнай өнімін бес миллионға жеткізсек деген ұран көтеріп жүргенде Өзен жылына 20 миллион тонна мұнай береді деген болжам беркіді. Геологтардың, бұрғышылардың бұл табысы бүкіл елді қуанышқа бөледі. Үкімет табиғат байлығын тез пайдалануды асыға жоспарлады, өнім көлемін белгілеп те үлгірді. Өзеннің қою мұнайын тиісті мөлшерде жер бетіне шығарып қашықтағы зауыттарға жеткізу керек. Бұл қыруар қиын істі тындыру үшін 1964 жылы шілде айының 15-жұлдызында Өзен мұнай-газ өндіру басқармасы құрылды, оның директоры болып Өтесін ұлы Рахмет тағайындалды. Бұл күн өлке тарихында, мұнай шежіресінде аса маңызды орын алатын күн еді. Сол тарихи күні алыптың алғашқы басшысы Рахмет те өкпесін сүйреткен ескі Газ-69 автокөлікпен 50 шақырым жердегі Ераліден бес сағат жүріп жетеді. Өзінің бір естелігінде : « Сол күні қазіргі Жаңаөзен қаласының орнында көргенім құрылысшылардың он шақты вагоны мен салынып жатқан екі барак» — деп жазыпты.

Кеңес кезіндегі өмірге енген әдет бойынша әуелі мұнай өнімінің жоспарын бекітіп заңға айналдырып алады да үй салуды сосын бастайды. Рахмет те бұрынғы мұнайшыларша бұл жөнсіздікпен күресіп көрді, бірақ жеңілді, күдерін үзіп өз күшіне сенуге мәжбүр болды. Әуелі өзіне сенімді көмекшілер, білікті мамандар табады, тәжірибелі жұмысшылар іздейді. Сол алғашқы аз қызметкерлерге жағдай жасаудың өзі қатты қинайды. Тұщы су іздеп табу, оны жер астынан сорып шығарып құбырмен айдап тұрғындарға жеткізу. Жолсыздық жағдайда автокөлікпен Форт-Шевченкодан материалдар тасып үй салу. Ақтау қаласынан электр жүйесін жүргізу, байланыс желісін тарту. Тұтынушылардың, жастардың, оқушылардың заңды талаптарын қарызға қалдырмай қыс түскенше орындау. Өндірістің мұқтажы өз алдына. Өнім көбеймей қаржы бөлінбейді, ақысыз жұмыс істемейтіні тағы белгілі. Қысқасы тактайдай теп-тегіс тақырдың үстінен болашақ Жаңаөзен деген қаланың бірінші қазығын қаққан, ірге тасын қалаған Рахметтің өзі айтпаса тындырылған істердің бәрін

басқалардың түгел білуі мүмкін емес. Өзі Өзенге арнап бірнеше кітап, көптеген мақалалар жазды, әлі де жазатын жайттар жеткілікті екенін де ескертіп қойды.

Маңғыстаудағы сәулетті қалалар мен поселкелердің, мындаған шақырымға созылған темір және тас жолдардың, су, газ, мұнай құбырларының, электр және байланыс жүйелерінің тұрғызылған кездерінде басы-қасында болғандардың бірі ретінде айтарым — сол ұлы істердің әрқайсысы жыр қылып айтарлықтай, роман етіп жазарлықтай жеке тарих.

Сол айтса нанғысыз қиыншылықтарды жеңіп, алуан-алуан істерді қысқа мерзімде бітіріп түбеткен еңбек қаһармандарына қазіргі азаматтар, болашақ ұрпақтар борышты. Алыпты алғашқы игергендердің алдыңғы сапында Өтесін ұлы Рахмет тұрса ешкім қызғанбас деп ойлаймын.

Рахан бес жылдың ішінде жоспарланған жұмыстарды түгел бітірді, болжамдағы көп жобалардың ірге тастарын әзірледі, бұрын кездеспеген 20-проценттік парафины бар мұнайды шығарудың, молайтудың, алысқа жөнелтудің әдістерін тауып, өзгелерді үйретті, өнім көлемін 9 миллион тоннаға жеткізді.

Енді бас бағдарлама бойынша келесі алауға аяқ баса бергенде..!

1969 жылы қазан айының 28-жұлдызында мұнай министрлігі уәкілдерінің шақыруы бойынша жауапты мәжіліске қатынасу үшін Ақтау қаласына баратқанда орта жолда «Волга» автокөлігі аударылып апатқа ұшырайды. Кездескен кісілер қираған машинадан үлкен ептілікпен азар шығарады. Сол күні жел үрлеп, жаңбыр жауып тұрады. Қалай болғанда да қатты жаракаттанған кісіні дымқыл жерде ұзақ жатқызуға болмайды, қасындағылар жаппай жүгіріп жүріп бір жүк машинасын тауып, үстіне салып жақындағы емханаға әкеледі. Өзеннен, Ақтаудан, Атыраудан дәрігерлер келіп жедел көмектерін көрсетеді. Келесі күні Бакуден нейрохирург келіп сол жатқан жерінде операция жасауға ұмтылады. Бірақ басқа мамандар қоштамайды. Алматыдан келген мамандардың ұсынысы бойынша бесінші күні Ан-24 ұшағымен астанаға жеткізіледі. Кеудесі жаракаттанып, төрт қабырғасы сынған екен, емгерлердің күшімен және өзінің қозғалмай жатуға шыдағанының арқасында сүйектердің сынығы тез бітеді. Енді өкпенің зақымдалғаны анықталады. Оны емдеудің де нәтижесі жаралы кісінің төзімділігімен байланысты екенін біледі.

Рахметтің дене мықтылығы бұл қауіптен де құтқарады. Сүйтіп ажалмен арпалысқан екі айдың ішінде сүйек сырқырауы бәсеңсиді. Өкінішке орай, енді жаракаттардың ең ауыры қалпында қалады. Ол — бел омыртқа сынып, жұлын жаншылған. Оны дәрігерлер жасырады, үміттендіреді. Әйтсе де Рахмет екі аяғының аттап басуға жарамайтынын сезеді. Енді не болғанда да болашақты ойлау керек, өмір жолы кілт бұрылды, бағыт өзгереді.

*Соғып тұрса кеудемдегі жүрегім,
Енді менің ОЙ болады тірегім.
Қанат бітір қиялыма құдірет,
Деп құдайдан жатып алып тіледім — дейді.*

Маңғыстауда жүргенде бастаған кандидаттық диссертациясын жалғастырмақшы болады. Ауруханаға кандидаттық минимумнен емтихан алатын Комиссия шақыртады. Сүйтіп үш емтихан тапсырып, кандидаттық минимумді бітіреді, тақырыбын беркіттіреді. Үйдегі материалдарын алдырып өндеп, орталық журналдарға мақалалар жариялайды. Парафинды мұнайды жинау, тасымалдау және газды мұнай өнімін өсіруге пайдалану жөнінде кітапшалар жазып шығарады.

Екі аяқта дәрмен жоқ, тұра алмай төсекте жатқан ауру кісінің кітап жазғанына таңғалғандар да болды. Өз көзіммен көргендіктен басқаларды да сендіре аламын. Әр үш сағатта медбикелер келіп аударып жатқызады екен. Сонда етбетімен жатқанда жазады да, оң жақ жамбасына аударып салғанда не жазатынын ойлап жоспарлайтын көрінеді.

Осылай ауруханада жеті ай емделіп үш аяқты қол арбаға отыратындай жағдайға жетіп үйіне келеді. Отбасында тағы бір қаралы хабар күтіп тұрғанын білмеген еді, әкесінің дүниеден өткенін естіртпегенді.

Өтекең қарт баласының көп кідіргенінен қауіптеніп, күнде кеңсеге келіп директордың кабинеті жабық екенін біліп «Рахметімді күтіп тұр екен» — деп көңіл жұбатып қайтады екен. Келесі бір келгенде есіктен сығалап стол жанында бөтен кісінің жайғасып отырғанын көреді де тез үйге келіп: «Енді баламның қатарға қосылмайтыны белгілі болды, тек жаны қалса игі еді, алла-тағала жалғызымды ажалдан құтқара гөр, мен садақасына жарасам арманым жоқ» — деп айтып үлгіреді де құлайды, сөзге келместен 78-ге келген қажырлы қарттың төзімді жүрегі тоқтайды.

Рахмет бұл орны толмас қазаға да шыдайды. Тағдырдың

тауқиметі жаралы жанына қатты батады, әлсіреген теректі майыстырады, бірақ сындыра алмайды.

Белді бекем буып, білекті сыбанып жұмысқа кіріседі. Жатқанда ойланады, толғанады, үстелге отырғасын жазады, жазады.

*Еңбек мені қайта өмірге әкелді.
Еңбек маған жаңа бақыт әперді.
Шыбын жанын жалғыз бала жолына
Құрбан еткен, ұмыттырды әкемді —*

деп тұжырымдайды, Рахмет, сол кездегі өзінің жан тербенісі туралы айтқанда.

Әуелі өндіріске жаңалықтар енгізуді мақсат етеді.

Себебі әлі де өзгелердің ойына түсе қоймаған өнімді өсіру қадесіне жарайтын әдістердің барлығын біледі. Осы бағыттағы онға жуық ұсыныстарын мекеме басшысына тапсырады. Бірақ, бұл күрделі жұмысты жалғастырудың реті келмейді. Үйткені жаңалықты өндіріске енгізу үшін ұсыныс иесінің өзі тікелей басықасында жүрмесе іс ойдағыдай бітпейді.

Енді кандидаттық диссертация қорғап, жарияланған бірнеше көлемді ғылыми басылымдарын пайдаланып ғылыммен шұғылдансам қайтеді деген ой туады. Өкінішке орай бұл жолдың да жабық қақпасы бар екен. Ғылымның соңына түсу үшін күнделікті өмірдің жетегіне еріп жүру керек, өзі айналысқалы жүрген мұнай саласының да болашақ мұқтажын болжау үшін бүгінгі тіршілігін өз көзімен көрмесе тағы болмайды.

Сонымен Рахаң көркем әдебиетте бағын сынап көруге бекінеді. Өзінің саналы өмірінде көргенін елеп-екшеп, саралап қоғамның көшіне көмегін тигізетіндей сәттерін халқына ұсынуды көздейді. Естелік жазуға кіріседі. «Ақиқатқа айналған арман» атты кітабы 1974 жылы жарық көрді. Арманы белгілі, ол — ғасырлар бойы аңсаған Маңғыстаудың мол мұнайының көзін ашып халық игілігіне пайдалану. Ал, Өзен кенішінің игерілуі — асыл арманның ақиқатқа айналғаны. Өзен туралы жазылған мақалалар, кітапшалар көп. Әйтседе арманды ақиқатқа жеткізген үлкен ұжымның бірінші басшысының сөзі басқа, көңілге қонымды, жүрекке жағымды, бәрі шындық, бәрімізге түсінікті. Алғашқы туындыны жұртшылық, әсіресе мұнайшы қауым ықыласпен қабылдады. Бұл жазушыға дем берді, қанатын қатайтып, сенімін арттырды.

1978 жылы «Айтылмаған ән» деген романы баспадан шықты.

Бұл кітап — жұмысшылар өмірінен жазылған елеулі туындылардың қатарына қосылды. Маған жіберген кітабының бетіне: «Жастарға үлгі болар деген үмітпен жазылды» — депті.

1982 жылы «Алыптың ашылуы» деген повесть жарық көрді. Бұл кітаптың мазмұны айдарынан-ақ көрініп тұр. Дегенмен, өзінің маған берген данасындағы жазғанын келтіргім келді. «Маңғыстаудың бүгінгі жағдайын жапырағы жайылған мәуелі ағаш деп білсек, бұрынғысы — оның тереңде жатқан тамыры. Мына кітап, сол өткен өмірден бір сәт елес болар ма деген ізгі ниеттің туындысы. Автордың перзенттік парызын өтеу жолында, туған жер топырағына домалап түскен бір тамшы тер» .

«Алыстағы алау» деген повесть 1983 жылы шықты. Автордан кешірім сұрай отырып тағы да менің өзіме ғана жолдаған хатынан үзінді келтіргім келеді. « Бұрынғы кітаптарда Ембінің талай жыл толғатып, ақыры дүниеге келген Маңғыстаудай алыпты әкелгені әңгіме болғанды. Мына кітапта сол нәрестенің қаз тұруы, тәй-тәй басып жүруі, буыны бекіп, бұғанасы қату сәттері суреттеледі».

Енді Рахметтің көркем шығармаларының құндылығы қандай, әдебиет әлемінде қандай баға алды деген сұраққа келсек, оған әдеби сынның абызы, академик Мұхамеджан Қаратаевтан артық ешкім жауап бере алмас. Өндіріс тақырыбын жазушыларға жұмысшы психологиясын тереңірек аша түсу керектігін айта келіп, Мұқан былай деген: «...таков Далабай, старый опытный нефтяник, умудренный жизненным опытом и его сын окончивший Московский нефтяной институт. Образы отца и сына получились впечатляюще убедительными, так как вероятно сам автор повести «несказанная песня» Р.Утесинов, выступивший впервые в литературе, является инженером-нефтяником, хорошо знающим условия жизни Мангышлакских нефтяных промыслов.

Вот почему в повести слышится автобиографическая интонация».

(Писатель и время 1983г.стр. 279)

Рахметтің жеке өмірімен 1980 жылы Маңғыстауға жұмыс бабымен көшіп барғасын тығыз байланыста болдым, жиі келіп әңгімелесіп тұруды әдетке айналдырдым. Раханның ермегі жеткілікті екенін байқадым. Балдары мұнайшы болғандықтан тәжірибелі мұнайшы инженермен ақылдасып тұрады. Немерелері қасынан шықпайды. Сұрақтары да таусылмайды, айтатын соңғы хабарлары да аз емес. Сәлем берушілердің бірі кіріп, бірі шығып

жатыр. «Сынақ» деген телефильм шыққалы жан-жақтан хаттар жиі келетін көрінеді. Ғаділбек Шалахметов пен Марина Голдовскаяның Рахметтің соңғы жылдардағы ғажайып өміріне арнап шығарған телефильмі Лейпцигте өткен деректі фильмдердің XX-шы фестивалінде құрметті диплом алған. Ресей Мәдениет министрі болған Николай Губенко осы фильмнің дикторы ретінде мазмұнын айтып тұрған. Атақты жазушы Константин Симонов кіріспе сөзбен оның шымылдығын ашқан, «...Меня этот фильм привлекает тем, что главным героем его оказался Рахмет Утесинов, потомственный казахский нефтяник, уроженец этих мест, там где происходит событие, человек большой, трудной, героической и драматической судьбы. Вот на этом человеке, на его стойкости видно, чего стоят люди. Видна их душевная красота и душевная сила».

Мектептер Рахметтің ерлік өмірін тәрбие жұмыстарына үлгі етіп пайдаланатын болса керек, хаттардың басым көпшілігі жасөспірімдерден. Солардың бәріне ерінбей жауап жазып жібереді екен. Менің қолыма екі жауап-хаты түсті. Ригадан келген студенттердің хатына берген жауабы:

«Это неправда, что трудная судьба укорачивает жизнь человека, она делает его крепче, закаливает до выносливости саксаула». Николай Островскийдің туған жері Шепетовкадан келген мектеп оқушыларының хатына жауап ретінде былай деп жазыпты: «Человек начинается с убежденной страсти сделать что-то для людей. Сколько этой страсти, столько его счастье» Осы хатында өмір, бақ, бақыт туралы өзінің пікірлерін айта келіп еврей халқының философы Гилельстің — «Если я не за себя, то кто же за меня. Если я только за себя, то зачем я?» — деген сөзін келтіріпті.

Қалалық партия комиетінің бірінші хатшысы Бекбосынов Нұрлыхан түрліше тапсырмалар беріп қаланың қоғамдық өміріне араластырады екен. Екеуінің мынадай әңгімесіне куә болғаным бар.

— Раха, жақында мәдениет сарайында жас мұнайшылармен кездесуіңізді жоспарлап отырмыз.

— Айта көрме, шырағым, жұрттың көзінше көтеріп апарып сахнаға отырғызып, ал сөйленіз дегенде ағанның үні өшіп қалмай ма?

— Не дегеніңіз, ешкім көтермейді, төрге өзіңіз шығасыз. Сахна жақта әдейі Сіз үшін істелген есік бар, сол арқылы кіресіз.

Стол жанына бәріміз бірге отырамыз, алдыңызға микрофон қойылады.

— Жарайды, бұны да көрейін. Тек мені аяп, есіркеп қол соғып қарсылап, сұрақ бермей, мақтап жүрмесін.

Қала басшыларының өтініші бойынша радиомен дәріс оқу, газет арқылы кейбір күрделі мәселелер жөнінен пікір айту, өндірісте жиі кездесіп тұратын қиыншылықтар туралы ақылдасу, тағы басқа пайдалы істерді ақысыз орындауға Рахаң ренжімейді екен.

Кеніштің басшысы Батырбаев Махамбет өзінің бұрынғы бастығымен қарым-қатынасын үзбей, отбасымен араласып, жағдайын біліп тұрады екен.

Қысқасы қаланың да, мекемелердің де басшылары, жалпы мұнайшы қауым Раханды бағалай да, пайдалана да білетіні байқалды.

Рахметтің көңіл-күйін бет-әлпетінен білу қиын, ол үнемі жайдары отыруға тырысады, аз-мұз кірібіңі болса да байқатпайды.

Ал, Сақыштың бетінен бәрі айнадай жарқырап көрініп тұрады. Ол ешқандай бүкпесіз ойындағысын ашық та тіке айтады. Сондықтан телефон арқылы жағдай білгім келгенде әуелі Сақышпен сөйлесіп аламын. Үйіне барғанда да бірінші Сақышты көріп жағдайды байқап, сосын Рахметпен амандасамын. Ал, енді шынымды айтайын, бес жыл бір облыста бірге тұрып талай рет кездескенде бірде-бір Сақыштың өні бұзылғанын, ренішті реңін байқаған емеспін, үнемі ақжарқын жайдары жүреді, Бауырмалдығы, қонақжайлылығы, жомарттығы бұрынғы қалпынан бұзылмайды. Үнемі атасының қасынан шықпайтын сүйікті немересі Едігенің қапыда қайтыс болуымен байланысты көңіл айтуға барғаным бөлек жағдай.

«Көкек» деген өлеңіндегі:

*«...Біреуді іздеп тұрмысың
Өзіңменен тіл табар?
Әкелдің бе жыл құсым,
Едігемнен бір хабар?
Қайта келіп қонасың
Ұшып кетіп тыз етіп.
Жатыр ма екен боташым,
Жамбасынан сыз өтіп... —*

деген жолдарды оқығанда жүрегің ата қайғысынан езіліп, онымен бірге егілесін.

Рахмет өзінің жеңістерін, жетістіктерін сүйікті зайыбы Сақышпен байланыстырады. Онысы өте дұрыс, нағыз әділдік. Ауруханада жеті ай төсек тартып жатқан ауыр жаракатты кісінің қасында сарғайып отыру оңай нәрсе емес. Үйде қалған төрт баланы, 80-ге келген қайын атаны ойламауға тағы болмайды. Ұзақ жылдар мүгедек жолдасының жанына жара түсірмей бағып келеді және оның құрметті де қиын жұмысына жәрмдемдесуде. Жолдасына осылай шын берілгендігі — таза махаббатының әсері болар. Сақыш — саналы әйелдің үлгісі, ұл өсіріп келін түсірген, қыз ұзатқан, немерелер тәрбиелеген ардақты ана.

Қарабалина Сақыш Қабдырахман қызы Өзен қаласында ашылған алғашқы мектептің бірінші директоры. Зейнеткерлікке шығардың алдындағы 15 жылдай қалалық оқу бөлімін басқарды.

«Қазақстанға еңбегі сіңген мұғалім» деген құрметті атақтың иегері. Облыстық, қалалық кеңестерге әлдененше рет депутат болып сайланған, мемлекеттік наградалар алған еңбекқор ұстаз.

Рахмет әлі жұмыс үстінде. Соңғы жылдары поэзияға ауысты Маңғыстау, Атырау газеттерінде жарияланған нәрлі де көлемді өлеңдері оқушыларға ұнап, халық аузына іліне бастапты. Басқа да ойлы очерктер, мазмұнды мақалалар, әсерлі әңгімелер өртүрлі басылымдарға шығып тұрады. Олардың бәрі де тәрбиелік маңызы бар туындылар.

Рахан қазіргі жаңа қоғамның нарықтық экономикасының күнделікті жағдайымен танысып, оның өтпелі кезеңдегі шараларына талдау жасап отырады, өз пікірін ортаға салудан да қашпайды. Мақалаларын оқысаң жақсылыққа жадырап, жамандыққа жаны ауырып отыратыны байкалып-ақ тұр. «Саудасаттықтың құпиясын, кәсіпқойлық, есептілік, тапқырлық сияқты қасиеттер біздің халыққа бұйрымаған деген ұғымның заманы өткен. Енді әлгі қасиеттерді еңбекқорлыққа қосып бүкіл жас ұрпақтың бойына дарытуға, нарықтық қатынаста бәсекеге түсуге тырысқан жөн» — дейді өзінің «Егемен Қазақстан» газетіне жариялаған «Дәнді қауыздан айыра білейік» деген мақаласында.

«Береке басы бірлікте» деген 1991 жылы жазылған мақаласында Өзенді алғашқы игергендер туралы айта келіп: «Ай далада, ала шаңның астында қатқан қара нанды кеміріп, бір стакан суды бөліп ішіп жүріп, бір атаның баласындай тату тұрғанбыз. Ұлтқа, руға, жерге бөлу деген болмайтын. Соңғы кезде Маңғыстаудың кең даласына сыймай бір-бірімізді мүйіздейтінді

шығардық. Басқасын былай қойғанда алақандай Атыраудың ру-ру боп өзара керілдесіп жатқанын естігенде ішін удай ашиды. Оу, ағайындар-ау, не боп барамыз, кеп-кешегі кең далалы, кең пейілді, қонақжай қазақ атанған ел емес пе едік? Ата - бабаларымыздан қалған осы атағымыздан айырылмайықшы деп айқай салғың келеді» — деп қынжылады да осы аурудың шипасын да көрсетіп береді. «Адамдардың бастарын қосып, біріктіретін, араларын жымдастырып, жақын қылатын — ортақ кәсіп. Кәсібі бірдің — мүддесі бір. Мүдессі бірдің — мақсат, тілегі бір».

Рахмет туралы Мәскеуден берілген көгілдір экран ақпаратын жүргізген акын Роберт Рождественский: « Шынында, адамның қасірет-қайғыны жеңе отырып, күресті тоқтатпайтыны, өмірді сүйоден айнымайтыны тамаша емес пе? Сіздердің аттарыңнан мен Рахмет Өтесіновтың қолын қыссам деймін. Мен оған шын жүректен талмай еңбектену мен сәттілік және қайсарлық тілер едім» (Орысшадан аударған Нұрқасым Қазыбеков). Біз де сол тілекке қосыламыз.

ҚАРА ҚАЗАҚ

1951 жылы Атырауға келіп Мұнайшылар кәсіподағына нұсқаушы болып орналасып, жұмысқа шыққан күні-ақ комитет хатшысы: «Сені ертең «қара қазақ» қабылдайтын болды» — деді де менің таңғала қарағанымды байқап, шақырушы кісі облыстық кәсіподақтар кеңесінің төрағасы Жұмаханов Ғұмар Мұсаұлы екенін түсіндірді.

Бұл жалған атты ерсілеу көріп, оның ақиқатын анықтағым келіп өзімше едәуір зерттедім. Бірақ көпке шейін тұжырымды жауап таба алмай-ақ қойдым. Басқалардан батылдау Қалмұқанов Тұхватола деген нұсқаушыға өзінен сұраттырып-ек, «Атырауда менен басқа қара кісі болмағаны ғой» — деп әңгімені әзілге айналдырып, тез доғарыпты. Дегенмен, әркімнен сұрастыра келе осы аңыздың тарихын да таптық-ау.

Ғұмекен 1934 жылы бір мектептегі дау-далабынын қырсығынан Құрманғазы аудандық партия комитетінің хатшылығынан босатылып Атырауға ауысады. Бірақ, «зәбірленген» топ арыз жазуды тоқтатпайды, ақырында соның салдарынан Ғұмекен тұтқынға алынады (ол заманда шағым арызда көрсетілген деректердің бес проценті расталса кінәліні жазалайтын-да, ал тоқсан бес проценті жалған жала болса-да арыз иесі жауап бермейтін).

Ғұмекеннің бағына орай дәл сол мезгілде Атырауға ССРО азық-түлік министрі А.И.Микоян келіп өзімен Алматыда, Астраханда, Атырауда 1931 жылы кездескен бір қара қазақты іздейді, аты-жөнін ұмытыпты. Ол кісінің балық шаруашылығын жетік білетінін, орыс тілінде еркін сөйлейтінін, әсіресе Атыраудың балық басқармасын құруға белсене қатынасқанын және сол жас құрылымды тез аяқтандыруға үлкен үлес қосқанын әңгімелейді. «Бөліну» мәселесін талқылағанда дәлелді ұсыныстарын батыл да тіке айтқанын есіне түсіреді. «Өнімнің көбін біздер береміз, ал басқарушылар, қаражат, зауыттар, кемелер, құрал-саймандар — бәрі Астраханда шоғырландырған. Бұл әділсіздік тек Қазақстанға ғана емес бүкіл мемлекетімізге

зиян келтіретінін сіздер жақсы білесіздер, бірақ өзімшілдіктің таркөз ауына шырматылып отырсыздар» — деп ресейліктердің бетін қызартқанына риза болғанын айтады. (Кейіннен Микоян бір ресми сөзінде осы жағдайды шовинизмнің нәтижесі деп бағалайды).

Осыдан кейін тындап отырғандардың бірі: «Мінездемесіне қарағанда министрдің іздегені Жұмаханов болуы мүмкін» — дейді. Сонда Микоян енді есіне түсіріп қуанады да өкінішке орай оның тұтқында отырғанын естіп қатты қынжылады. Асығыстығына қарамастан істің мән-жайын тәптештеп сұрап, тағылған кінәларға талдау жасап, ешқандай қылмыстың ұшқынын таппайды. Сол бойда Мәскеуге жеделхат жолдап Жұмахановты босаттырады да кезінде өзі ұйымдастырған трест басшысының орынбасары етіп тағайындайды. «Денсаулығын қалпына келгесін бастық боласын» — деп ескертеді. Ғүмекен, бірде денсаулығы туралы айта келіп:

«Өзімде күйгелектеу адам едім, жазықсыз жазаланғаным жаныма қатты батты және өкпе салқын тиіп науқастанып шықтым, оның салдары өкпе ауруына шалдықтырды» — дегенді. Ғүмекен осы көрген азабын «домалақ» арыздың зардабы деп есептейтін. Сондықтан болар, әйтеуір, аты-жөні көрсетілмеген арызға жаны қарсы болатын, тексертпей бірден «жауып» тастайтын. Біреудің кемшілігін көрсетіп пәлелеп жазған арызға да мән бермейтін. «Өзің де періште болмассың, неге оның көзінше ашық айтпайсың» — деп бір шағым арызға айқыртып жазған бұрыштамасын хатшы қыз бәрімізге көрсеткенді.

Ғүмекеннің ресми қабылдауында да болдым, өзі өткізген мәжілістеріне де қатыстым, дастархан жанында да кездестім. Әрине, солардың бәрі бірдей ұмытылған жоқ.

Бірде өзінің шақыруы бойынша келгенімде өткір көздерімен бетіме тіке қарап біраз отырды да әңгімесін емтихан алғандай сұрақтан бастады.

— Сен, осы кабинетте неше рет болдың?

— Екі-үш қайтара келген сияқтымын.

— Жоқ, менің есігімді бесінші рет ашып отырсың, үйреніскендей болдық. Бүгін сенімен ашық та сеніммен сөйлескім келіп отыр. Өзің білесің облсовпрофтың штаты жеті-ақ кісі, оның үшеуі ғана нұсқаушы. Сондықтан штаттан тыс ақысыз жұмыс істейтін «ақылсыз» кісі іздеймін. Мысалы, сені өзіме көмекші қылғым келеді. Жас басшының көмекшісі

тәжірибелі тісқаққан кісі болғаны пайдалы, ал мен сияқты көрі адамның қосшысы жас болғаны жөн. Әрине, өзіңнің негізгі жұмысыңнан қол үзбейсің. Егер маған арқа сүйеп бастығыңа қыр көрсетсең екеуіміз үйлесе алмаймыз.

— Сіздің шешіміңізге қарсылық ете алмаймын, тек үмітіңізді ақтау қолымнан келсе деп жүрексініп отырмын. Әйтпесе бастығымның қарсылық етпейтініне сенемін. Себебі, ол кісімен әуелден таныспын, 1948 жылы екеуіміз Доссорда бір бөлмеде тұрғанымыз бар. (Әңгіме мұнайшылар кәсіподағының төрағасы Есенжанов Жетпісбай туралы. Ол кісі-соғыс ардагері, майданнан ерекше ерлік көрсетіп, зор абыроймен оралған офицер. Көп жылдар «Жаңа өзен» қалалық кеңесінің төрағасы болған, мұнай кәсіпшіліктерінде жауапты жұмыстар атқарған қадірлі азамат).

— Жарайды, олай болса, келістік, болашақты мезгіл шешеді. «Қосшылыққа жараған басшылыққа да жарайды» — деген қазақтың қанатты сөзі төкке айтылмаған шығар, оны да есінде сақта,— деп қолымды қысты (осы халық нақылы өмірдің өңдеуінен өткен ақиқат екенін өз тәжірибемде дәлелдеді. Өткенді ойыма түсірсем, сенімді серік болған көмекшілерімнің бәрі жауапты лауазымдарға ие болып, ел басқарып, халық сеніміне бөленіп, парасатты азаматтар болды, ешбіреуі де өсек-аяңға, жат мінезге, жаман атакқа шалдықпады).

Ғүмекеңмен келесі кездесуіміз әсерлілеу өтті. Кабинетке кіріп сәлемдескеннен кейін стол жанындағы аға нұсқаушы Есенғұлов Атластың қасына жақындай беріп едім, «қарсы отыр» деп меңзеді. Бір-екі минуттей үнсіз отырды да: «кейбір салалық одақтардың төрағалары кәсіподақтар кеңесінің керегі жоқ, жұмысымызға кесел келтіреді дейтін көрінеді. Саламат, осы мәселе жөнінде сенің пікірің қандай? — деді. Әрине, облыстық кеңес болмаса мазалаушылар азаяды, бақылаудан құтылады, еркіндігі кеңейеді. Бірақ, кәсіподақтардың басын қосып бірігіп шешетін мәселелер аз емес. Мысалы, кадрлерді оқыту, озат тәжірибені табу және тарату, жұмысшыларды, олардың балаларын сауықтыру, өз биілігіндегі демалыс үйлерін, клубтарды, стадиондарды, спортзалдарды тиімді пайдалану сияқты ортақ істі бытыранқы күшпен бітіре алмаймыз. Әр кәсіподақтардың астанада шешетін мәселелері болса он адам аттанғаннан гөрі бір кісінің барғаны тиімді емес пе. Партия, Совет органдарына жеке кәсіподақтың уәкілі сайланса, ол өз

одағының ғана қамын ойлайды, сондықтан кәсіподақ кеңесінің өкілі болғаны пайдалы болар... — дедім. «Ал, Атлас, облыста профсоюздың жұмысын сенен артық білетін кісі жоқ, енді сенің пікірінді тындайық» — деді Ғүмекен. Есенғұлов жауапқа әзір екен, тез сөйлеп кетті. «Қазір, әр кәсіподақ (олар бізде оннан асады) үш қожаға бағынады: өзінің республикалық комитетіне, кәсіподақтар кеңесіне, партия комитетіне. Бұл олардың қимылын тежейді, еркіндігін ықшамдайды. Бүгінгі жағдайда күш біріктіріп кіммен күреспекшіміз. Партияның нұсқауы бойынша біздер жұмыскерлерді қоғам мүлкін молайтуға шақырамыз. «Ереуіл» деген сөзді ауызға алуға қорқамыз. Себебі, ол қоғам мүлкін шығынға ұшыратады, ал қоғамның иесі жұмысшы табы, совет халқы. Егер мүлік жеке меншікте болса, табыстың иесі бір кісі не ықшам топ болса, жалданған жұмысшыларға үлесін толық алу үшін күш біріктіріп күресу қажет болар еді...» — деді. Сол күні осы сияқты түрліше дәлелдемелер, ой-пікірлер көп айтылды, кейде қызарандап дауыс көтеруге де барыстық. Сонынан Ғүмекен, Есенғұлов екеуіміздің болашақта да жиі кездесіп, таза ниетпен ашық пікірталасын жалғастыра беруімізді, тату-дос болуымызды тілеп өсиет айтты. «Екеуіңе де ризамын, бәрімізде олжалымыз. Мен сендерді ойлануға, білетіндерінді жарыққа шығаруға мәжбүр еттім. Ал, сендер менің сандығымда жатып тозған ойларымды орнынан қозғадыңдар. Саламат, сен тәжірибенді кенейт, білімінді өрге шығару үшін жігерлене түс, лауазымың өссін, республика кәсіподақтарының басшысы болуыңды тілеймін. Атлас, сен байқалмай жүрген талантсың, оны өзің сезбейсің, әлі орта мектептің куәлігімен жүрсін. Талаптанбаған талант мұз астындағы тұншыққан балық сияқты, үнсіз де қимылсыз жата береді. Кешікпей облыстың кәсіподақтарын сен басқарады деп үміттенемін. Партияға кіре алмай жүргенінді білемін, әкең 1937 жылы «Халық жауы» деген желеумен жоғалған көрінеді ғой. Қорықпа, Отан соғысына қатынастың, қан төгіп ел сенімін ақтадың, арың таза» — деп жаурынынан қағып қамқор көңілін байқатты.

Ғүмекеннің игі тілегі сол бойда бізге айтарлықтай әсер бермегенді.

Кейіннен Есенғұлов көп жылдар Атырау облысында теміржолшылар, мұнайшылар, балықшылар кәсіподақтарын басқарды. Мен болсам облыстық, республикалық кәсіподақтар

кеңесіне төрағалық еттім. Амал не, Ғүмекең өз жорамалының жөн болғанын көре алмады, бұдан отыз жыл бұрын дүниеден өтті.

Ғүмекеңмен тағы бір кездескенім есіме түседі. Бұл жолы Ғайнижамал жеңгейдің түйе сүтін күйған қою шәйін іше отырып отағасының өнегелі әңгімесін ықыласпен тындадым және көптен көңілімде жүрген сұрағыма жауап алдым. «Ғүмеке, сізге жұрттың «қара қазақ» деген бүркеме ат қою себебін білеміз ғой, дегенмен Микоянмен кездескеніңіз туралы айтсаңыз» деп қолқа салдым. Қабырғада ілулі тұрған Микоянның суретіне бір қарады да әңгімесін бастады. «Тұтқындағы міндетім атарбамен Жайықтан су тасу болатын. Бір күні екі милиция қызметкері алдымнан шығып тоқтатты да Микоянның тез шақыртып жатқанын хабарлады. Үйге барып киініп шығуыма азар келісті. Микоян кездескенде «жолдас» деуге «қылмыскердің» қакы жоқ, бірден атын атау ыңғайсыздау сияқты. Не де болса кідіруге болмайды, тәуекел деп есікті ашып ем өзі қарсы жүрді. «Здравствуйте, товарищ Жумаханов» — деп қос қолын ұсынғанда көзімнен жас шығып кеткенін байқамай қалыппын. Бұл саналы өмірімде бірінші рет жылағаным еді. Министр баласындай жұбатып, мені жұмысқа тағайындау туралы бұйрығын қолыма ұстатты. Ұзақ әңгімелесуге ынтасы болғанмен мезгілінің жоқтығын ескертіп кешірім сұрап қоштасты» — деп тағы да қамқоршысының суретіне қарады. «Сол соңғы рет көңіліңіздің бұзылғаны шығар, Ғүмеке,» дедім, сөз туғызғым келіп. «Жоқ, одан кейін де көзді сулауға мәжбір болғаным бар. Ол 1937 жылғы оқиға. Орал-Каспий балық тресінің басқарушысы болып істеп жүрген кезім еді. Бір күні НКВД шақырды, астыртын бақылау қойылғанын сезіп жүретінмін. Сейфтен нағанымды алып, қалтама қағаз, қарындаш салып, үйге хабарлап, орынбасарыммен қоштасып «барса келместің» соқпағына түскен шығармын деген күдікпен шықтым. Келгесін босағадағы сақшы нағанымды тапсыруымды талап етті. Нағанды бермеймін деп қасарып тұрып алдым. Телефонмен бастығына хабарлап еді, кіруге ұлықсат етті. Бастықтың кабинетіне кіріп нұсқаған жеріне отырдым. Ол алдындағы қалың папкіні ашып оқи бастады. Барлық көрсетілген деректерге толық та анық түсініктеме беруге міндетті екенімді ескертті. Менің тарапыма айтылған кінәлардың бәрін әдейі ойдан шығарып құрастырғаны байқалып тұр. Дәйектеріне түгел қысқаша жауап бердім және жалған жалалардың төркінін де, мақсатын да жақсы білемін —